տեղ էր հին Հայաստանի և հին Վրաստանի ճիշդ սահմանը,—այդ պատկանում է գիտութեանը, և այդ մասին եզրակացութիւն դուրս բերելը վայել չէ ոչ ինձ, ոչ էլ ձեզ, պ. Միքելաձէ։ Այդ թողնենք գիտութեանը։"

Գ. Ա.

ՆԱՄԱԿ ՔՈՒԹԱՅԻՍԻՑ

—

Սեպտեմբերի 15-ին

Վերջապէս Քութայիսն էլ բաղդ ունեցաւ տեսնելու ամսիս 13-ին երեկոյեան ժամ 8-ին Հնագիտական ժողովի բազմաջխատ և մարդկային ազգի նշխարները և բեկորները սիրող անդամները։ Այդ երեկոյ Քութայիսի երկաթուղու կայարանը լիքն էր խուռն բազմութեամբ, որտեղ երեւում էր ամեն տեսակ շրջանի արանց և կանանց մեծ բազմութիւն։ Իջեանը լուսաւորված էր ճրագներով. ածում էին զինուորական երաժշտական երեք խումբ. երեկոն քաղցր և գեղեցիկ էր՝ կարծես թէ բնութիւնն էլ մեզ հետ ուրախ և մտածման մէջ էր։ Գիտնականների վագոններից ենելուն պէս անվերջանալի «ուրաներն» էին դղրդում լսողների ականջները։ Քաղաքային կարգադրութեամբ բոլոր գիտնական հիւրերը իջեանեցին զանազան հիւրասէր անձանց տները։ Միւս օրը առաւօտեան քաղաքի փողոցներում ուրախ աղմուկներ էին լսւում և քաղաքը մեծ շարժողութեան մէջ էր։ Ինչքան բաղդաւոր էր այդ օրը քաղաքը, որ վաղ առաւօտեան տեսնում էր Եւրոպայի զանազան քաղաքներից եկած պրոֆեսօրներին։

Նոյն օրը, առաւօտեան ժամի 10-ին, ամբողջ ուսումնական խումբը, ուղեկցութեամբ տեղական բարձր ծառայողաց և միւս շրջանների անձանց կառքերով և ձիաներով արշաւելով գնում էին դէպի Գելաթի վանքը։ Աւելորդ չեմ համարում ծանօթացնել համառօտ կերպիւ ընթերցողներին վրաց հռչակաւոր վանքի հետ։ Գելաթը մի փոքրիկ գիւղ է և յանուն նորա վանքն էլ անուանվում է Գելաթի վանք. ինքը գտանվում է Քութայիսից դէպի արևելք 8 վերստ հեռաւորութեամբ, և շինված է մի լերան վրա. նրա չորս կողմը բացվում է անտառոտ հիանալի տեսարան։ Վանքը շինած է 11-րդ դարում, վրաց Դաւիթ Թագաւորի օրով (մականուանեալ Դաւիթ Շինող)։ Նրա մեծութիւնն է Մցխէթի վանքի չափը, կառուցված է սրբատաշ քարերով և համարեա թէ նոյն ճաշակով, ինչպէս Մցխէթին։ Մեծ. պ. պ. պրոֆեսօրները ամբողջ 4 ժամ ուշադրութեամբ քրքրում էին ամենայն ինչ, և ինքս լըսում էի նրանց հետաքրքրութեան զգալի բաւականութիւնը։ Վանքում կային շատ մարգարտեայ, ոսկէ, արծաթէ և հազուագիւտ ակներով զարդարված եկեղեցու հին սպասներ։ Վանքի գանձերի հարստութիւնը, ինչպէս լսեցի, միլիոնների է հասնում։ Այնտեղից՝ նոյն երեկոյեան ժամի 4-ին գնացին Մօծամեթա անուանեալ վրաց վանքը, որը մօտիկ է Գելաթին, բայց այնտեղ ոչինչ բաւականութիւն չը ստացան։ Մի և նոյն ժամին վերադարձան քաղաքը կառքերով և ձիաներով. ահա այդ օրը նշանաւոր եղաւ Իմէրէթի վանքերի համար, որտեղ տեսնվում էր երկու սեռի անդամներից բաղկացած ուսումնական մի խումբ։ Միւս օրը առաւօտեան բարձրացան քաղաքին մօտիկ սարը, որտեղ կառուցված է վրաց սեմինարիա առաջնորդարանի հետ։

Այդ սարի վրա կայ խարխուլ պատերով մի մեծ վանք, որտեղ գտել են նորերումս, ինչպէս ասում են, գետնի մէջ կարասիով թաղված հինաւուրց գանձ։ Կէսօրին բոլոր գիտնականները բաժանվեցան Իմէրեթի հին քաղաքից և ուղեւորվեցան դէպի Թիֆլիս՝ բաւականութեամբ և ուրախ սրտով։

Քութայիսի հայ հասարակութիւնը անհանգստութեամբ սպասում էր մեծ. պ. պ. հայազգի պրոֆեսօրներին, այն է՝ պ. Էմինին և պ. Պատկանեանին։ Հայր Եարալեանը պատրաստել էր մի տուն գեղեցիկ զարդարված հայ պրոֆեսօրների համար, այն ինչ հաւաքված հայ հասարակութիւնը իմանալով պ. Երիցեանի յայտարարութիւնից որ «պ. պ. պրոֆեսօրները տկար են և այս պատճառով չեկան» շատ ցաւեցան որ նրանց տեսութեանը չարժանացան և զրկվեցան այն մխիթարութիւնից, որին սպասում էին իրանց արիւնակից պրոֆեսօրներից։ Ցիշեալ տունը լուսաւորված էր գոյն-գգոյն լապտերներով և ճրագներով. տան առաջ փողոցի երկու կողմը լիքն էր հայ կանանցով և մանուկներով։ Քութայիսի հայ հասարակութիւնը ի բոլոր սրտէ բարեմաղթում է առողջութիւն և երջանիկ օրեր մեծանուն պ. պ. հայ պրոֆեսօրներին։ Աւելացնում եմ նամակիս վրա, որ մի քանիսը ներկայ Հնագիտական ժողովի անդամներից բարեհաճեցին այցելել տեղական հայոց ծխական ուսումնարանը և ուրախ դէմքով հարցեր էին առաջարկում թարգմանչի միջնորդութեամբ աշակերտուհեաց. կէս ժամ մնալուց յետոյ՝ դուրս եկան ուրախ սրտով գիտութեան այս աղքատիկ տաճարից։

Ց. Ամիրաղեան

ՆԱՄԱԿ ՄՕԶԴՕԿԻՑ

—

Սեպտեմբերի 16-ին

Ձեր պատուական լրագրի վերջին համարներում երեւացին մի քանի լուրեր Մօզդօկից հաղորդած. մեծ ուրախութիւն էր մեզ համար տեսնել, որ մեր հասարակական գործերը այսքան երկար ժամանակ ընդհանրութեան համար անյայտ մնալուց յետ, վերջապէս լոյս աշխարհ կին երեւում։ Սակայն, այդ ուրախութիւնը տեղի տուեց տխրութեան, տեսնելով որ հաղորդած լուրերը, ամենաքիչ բացառութեամբ, համարեա բոլորն ես անճիշդ ու աղաւաղված էին։ Մի կողմ թողնելով միւս լուրերը, որոնց անճշդութիւնը, կարիք եղած ժամանակ չենք զլանայ մի առ մի ցոյց տալ, ես ցանկանում եմ այժմ մատնացոյց լինել «Մշակի» № 162 Մօզդօկից հաղորդած լուրի վրա։ Ահա այն լուրը. «Մօզդօկից մեզ գրում են։ Պետրոս Գանջումեան մի չքեղ օրիորդական դպրոց է կառուցանում Մօզդօկում և մօտ օրերս պարոնը մեր երկսեռ դպրոցին 10 հազար րուբլ նուիրեց։ Անզաւակ լինելու պատճառով իր մահից յետոյ բոլոր կայքը խոստանում է կտակել հայոց երկսեռ դպրոցին։ Պ. Գանջումեան ունի երկու մեծ մագազիններ և երկյարկանի երկու մեծ գեղեցիկ տներ։ Ասում են այդ կայքից տարեկան եկամուտը հասնում է 50 հազար րուբլ գումարի։ Դպրոցներում պէտք է դասատուութիւն անեն համալսարանական ուսուցիչներ, մեծ ռոճիկով. դասատուութիւնը պէտք է լինի հայերէն լեզուով։ Տղայոց դպրոցը կը կրի իր անունը, Պետրոսեան դպրոց, իսկ օրիորդականը իր ամուսնու անունը, Նունէեան դպրոց»։ Ճշմարիտ է պ. Պետրոս և նորա կողակից յարգելի տիկին Նունէ Գանջումեանցներ կառուցանում են մի չքեղ օրիորդաց դպրոց, որի մասին մեր լրագիրների մէջ իր ժամանակին գրվեցաւ, բայց թէ վերոյիշեալ յարգելի բարերարները, որպէս հաղորդում է «Մշակի» անյայտ լրատուն, մեր երկսեռ դպրոցներին 10 հազար րուբլ են նուիրել, խոստացել են իրանց մահից յետ իրանց բոլոր գոյքը նուիրել երկսեռ դպրոցներին, թէ նրանց երկու երկյարկանի շինութիւնները տարեկան 50 հազար րուբլ արդիւնք են տալիս, թէ երեւակայական դպրոցներում հայոց լեզուով դասատուութիւն պէտք է անեն համալսարանական ուսուցիչներ, թէ տղայոց դպրոցը կը կրի Պետրոսեան, իսկ օրիորդականը Նունէեան դըպրոց անունները, գլխովին սուտ է։ Թող պ. Լըրատուն ասէ, արդեօք Մօզդօկում 50 հազար րուբլ արժողութեամբ գոնեա մի շինութիւն կայ, ուր մնաց որ 50 հազար րուբլ տարեկան արդիւնք բերող շինութիւն լինի։ Ճշմարիտ է, պ. Գանջումեանցն ունի երկու երկյարկանի շինութիւններ, որոնցից միոյում զետեղված է փօստատունը, որից, ինչպէս ինքն ասաց, ստանում է տարեկան 500 րուբլ, իսկ միւս շինութիւնը դեռ նոր է շինվում և չէ աւարտած։

Մեզ համար բոլորովին անհասկանալի է պ. լրատուի դիտաւորութիւնը, թէ արդեօք այդքան հրէշաւոր ստեր հաղորդելով ինչ ծառայութիւն է կամենում մատուցանել։ Արդեօք, դրանով պարոնը կամեցել է մեր օրիորդաց դպրոցի յարգելի հիմնադիրների մէջ այն միտքն արծարծել, որ նրանք 17,500 րուբլ օրդ. դպրոցի շինութեան վրա ծախսելուց յետ ժամանակով լրատուի ասածներն ևս յանձնառու լինեն անելու։ Բայց գուցէ դրանով պարոնը կամեցել է նաև ծաղրել նրանց։ Եթէ առաջինն է լրատուի դիտաւորութիւնը, շատ աններողամտութեամբ է սխալված, իսկ եթէ երկրորդը, շատ անվայել կերպով. նա մանաւանդ հասարակական կարծիքի թարգման լինել ցանկացողի կողմից։ Պարոն լրատու, ինչու դուք խմբագրութեան դէպի ձեզ ունեցած հաւատարմութիւնը ի չարն էք գործ դնում, ինչու դուք չէք մտածում, որ եթէ ձեզ հաւատում են որպէս մի ազնիւ մարդու, պէտք է ինքներդ ևս ամենայն բանով ապացուցանէք խմբագրութեան դէպի ձեզ ունեցած այդ մեծ համարմունքը։ Ի՞նչ միջոցով կարող է իմանալ խմբագրութիւնը, որ ձեր հաղորդած լուրերը, շատ քիչ բացառութեամբ, երեւակայական ու սուտ են. այսպիսի դէպքում, մեր կարծիքով, խմբագրութիւնը բոլորովին անպարտ է։

Ս. Մ.

ՆԵՐՔԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

—

Վեհափառի կողմից Հնագիտական ժողովին պատգամաւոր ուղարկված հայր Խորէն Ստեփանէն սեպտեմբերի 21-ին, երկուշաբթի օր, փոխարքայի պալատում մի համակրելի ճառով բացատրեց թէ երկրորդ դարից սկսած մինչև տասն և մէկերորդ դարը լուսաւորութիւնը կամ ուսումը ինչ կերպով է տարածվել Հայաստանի մէջ։ Այդ րէֆերատը մեծ համակրութեամբ ընդունվեցաւ հանդիսականներից։

—

Սեպտեմբերի 21-ին երեկոյեան եղաւ Թիֆլիսի Հնագիտական ժողովի նիստերի փակումն։ Փակման ժամանակ ժողովի բոլոր անդամները ստորագրում էին Մեծ Իշխան Միքայէլ Նիկօլայեվիչին շնորհակալութեան մի ուղերձ։ Երբ բոլոր պաշտօնական զեկուցումները վերջացան, մի տիկին վեր կացաւ տեղից և առաջարկեց որ Հնագիտական ժողովը աշխատէ բարձր կառավարութեան առաջ Թիֆլիսում համալսարան հիմնելու համար, որ ամենալաւ միջոց կը լինի կենտրոնացնել գիտութիւնը մեր երկրի մէջ և հետազօտել երկիրը Հնագիտական կէտից։ Տիկնոջ առաջարկութիւնը մտցնվեցաւ ժողովի օրագիրների մէջ և տիկինը ստացաւ մեծ ծափահարութիւններ։

—

Երկուշաբթի, 21-ին սեպտեմբերի, վրաց թատրոնական խումբը մի ներկայացում տուեց ի պատիւ Հնագիտական ժողովի։ Պալմի թատրոնը լի էր բազմութեամբ։ Շատ լաւ տպաւորութիւն արաւ հանդիսականների վրա իշխան Դ. Էրիստովից կարդացած ռուսերէն բանաստեղծութիւնը, որով նա ողջունում էր Հնագիտական ժողովի անդամներին Վրաստանի կողմից։

—

Այս օրերս պրոֆեսոր Վիրխով այցելեց Թիֆլիսի Ներսիսեան դպրոցը և չափումներ արաւ ուտիացի աշակերտների գագաթների. քանի որ հայերի գագաթների չափումները պրոֆեսորը դրանից առաջ բաւական թւով արած էր արդէն։

—

Մեզ գրում են Լօռուց. «Ինչպէս լսում ենք արդէն հաստատվել է երկաթուղու պրոեկտ Լօռու Ձորագետ անուանված գետի ափով դէպի Երևան։ Այս տարի Լօռին շատ առատ է ցորենով։ Բայց վերջին շաբաթները չորութիւն է անում և անձրև ամենևին չէ գալիս։ Գիւղացիները այդ պատճառով նորից ցանք չեն անում»։

—

Ուզունլար գիւղում տիրում է այժմ փորահարինք ասված ցաւը, որ շատ՞ զոհեր է տանում։ Հրաւիրում ենք Լօռու տեղական վարչութեան այդ ցաւի տարածման առաջն առնելու, առողջապահական միջոցներով։

—

«Тифл. Объявл.» լրագրին Վլադիկավկասից հաղորդում են որ այդ քաղաքում դիտաւորութիւն կայ հիմնել մի ընկերութիւն օսերի մէջ լուսաւորութիւն տարածելու նպատակով։

—

«Кавказъ» լրագիրը հաղորդում է, որ սեպտեմբերի 20-ին փոխարքայի պալատում մի մեծ ճաշկերոյթ տրվեցաւ ի պատիւ Հնագիտական հինգերորդ ժողովի։ Այդ ճաշկերոյթին մասնակցեցին թէ տեղական բարձր պաշտօնեաները, թէ գիտնական հիւրերը։ Ճաշի ժամանակ հիւրերին ընդունում էր, որպէս տանտէր, փոխարքայի պաշտօնակատար իշխան Մէլիքօվ։

—

Հետևեալ Հնագիտական ժողովը 1884 թւին լինելու է Օդէսսայում։

—

«Кавказъ» լրագիրը լսել է որ երէկ, 22-ին սեպտեմբերի կոմս Ուվարով իր ընտանիքով և պրոֆէսօր Վիրխով ճանապարհ են ընկել դէպի Կախէթ, որտեղ պէտք է հետազօտեն մի քանի հնութիւններ։

ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

„JOURNAL d'ORIENT“ ԼՐԱԳՐԻ ՅՕԴՈՒԱԾԸ

—

Կ. Պօլսի „Ջերիդէի Հավադիս“ թիւրք լրագիրը նորերումս մի մատնութիւն է արել թիւրք կառավարութեանը Վիէննայի „Journal d'Orient“ լրագրի մասին, ասելով որ այդ լրագրի մէջ հրատարակված յօդուածները Հայոց խնդրի մասին կարող են վնասել օսմանեան պետութեան շահերին։

Ահա ինչ է պատասխանում Փրանսիական լրագիրը թիւրք մատնիչին։

Թիւրք լրագրին երևի շատ է նեղացնում մեր արդար և ճշմարիտ խօսքը, բայց մենք նախազգուշացնում ենք չէյխ Իբրադուլլահի ձեռքով վարձված թերթը թէ այն միջոցը որ նա խորհուրդ է տալիս Բ. Դրանը, ոչինչով չէր վնասի մեր լրագրի տարածմանը և մեր արծարծված արդարութեան և մարդասիրութեան սկզբունքներին։ Մենք կիմանայինք այնպէս անել որ Թիւրքիայի մեր բաժանորդները կանոնաւորապէս ստանային մեր թերթը, չը նայելով այն բոլոր արգելքների, որոնք դրված լինէին մեզ դէմ թիւրք ցէնզուրայի կամայականութեամբ։ Ամբողջ լուսաւորված աշխարհի դիպլոմատիական շրջանները, որոնք մեր թերթը կարդում են, և մամուլը որ մեր յօդուածները արտատպում է, կը շարունակէին մեր օրգանը ստանալ Կ. Պօլսում, ինչպէս ուրիշ տեղերում։ Միջոցը, ուրեմն անգործնական կը լինէր։ Եթէ մեր չափաւորութեանը, մեր զգուշութեանը չը նայած, որով մենք միշտ խուսափել ենք կրկնել խիստ մեղադրանքներ Սուլթանի կառավարութեան դէմ, այդ կառավարութիւնը հետևէր „Ջերիդէի Հավադիս“ լրագրի խմբագրութեան թիւրք էֆէնդիների խորհրդներին և մեզ պատիւ անէր արգելել մեր լրագրին օսմանեան երկրի վրա մուտքը, մենք այլ ևս չէինք քաշվի բարձրաձայն ասել այն ամենը որ գիտենք։ Եւ դա կը լինէր արգելման միակ հետևանքը, որովհետև մինչև այժմ մենք մեզ զսպում էինք, յարգելով միմիայն հիւրասիրութեան կանոնները, քանի որ մեր թերթը ազատ շրջում էր Թիւրքիայում։

Ոչինչ այժ, շարունակում է Վիէննայի լրագիրը, չի ստիպի մեզ դաւաճանել ճնշվածների պաշտպանութեան գործին և հրաժարվել յայտնելուց որ Բերլինի դաշնագրի 61-որդ յօդուածի գործադրութիւնը, մի պարտաւորութիւն է, որ դրված է թէ Բ. Դրան վրա և թէ յիշեալ դաշնագիրը ստորագրող պետութիւնների վրա։ Մենք, ուրեմն, չենք լռի, և այդ կանենք, ի հարկէ, թէ յօգուտ նոյն իսկ օսմանեան կառավարութեան, թէ յօգուտ Հայաստանի քրիստոնեայ ազգաբնակութեան շահերի,—մեն-